

Religious Beliefs and Values in the Context of Religious Violence Discussions: An Evaluation in Terms of Judaism, Christianity and Islam

Serkan Sayar^{1,a,*}

¹ Kırıkkale National Education Directorate, Süleyman Demirel Anatolian High School, Kırıkkale, Türkiye

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 31/01/2024

Accepted: 06/05/2024

Plagiarism: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright: This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License (CC BY NC)

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited

ABSTRACT

The instrumental use of religious beliefs and values in conflicts around the world is the source of many discussions in which the issues of religion and violence are placed at the center. Although the discussions are shaped around the assumption that religious beliefs and values are the source of violent behavior, the relationship between religion and violence has a very complex structure. Because the sacred texts, which are at the center of religious traditions, have demands for peace and reconciliation, as well as examples and symbols of war and violence. In other words, religious traditions have served as an inspiring source for both the realization of basic moral values and the adoption of peaceful attitudes in the historical process. On the other hand, the worst examples of human history are also linked to religious beliefs and values. Historical records indicate that thousands of people have lost their lives in wars fought in the name of religion and many more have been subjected to direct or indirect violence. Therefore, it would not be realistic to say that religious beliefs and values serve war or peace based on any passage in sacred texts or any positive or negative example from the past. However, the September 11 attacks in the United States have led to different views on religious violence. Ironically, America's use of religious beliefs and values as a tool for legitimizing violence, after having decided to fight religious terrorism in 2001, has paved the way for 9/11 to be used as an archetype for similar attacks. The use of four planes hijacked by nineteen alleged Muslims for the attack on the World Trade Center not only led to discussions on religious violence over Islam and Muslims, but also paved the way for military and political decisions that would reshape the Islamic geography. Claiming that he took action against religious terrorist organizations as a result of this attack, George W. Bush interpreted the struggle as a *crusade* against evil forces and initiated military operations in Afghanistan and Iraq that resulted in the death of tens of thousands of people. Similarly, Binyamin Netanyahu, who based the attacks that took place on October 7, 2023, on the prophecy of Isaiah, described the events of October 7 as Israel's September 11, causing the deaths of thousands of civilians, regardless of men or women, young or old. Although the conflicts are based on theopolitical, economic or cultural reasons, the use of the language of religion in the legitimization of violence, in my opinion, requires an investigation of the debates on religion and violence. For this reason, this study aims to make a general evaluation in the context of religious violence debates. While examining the subject, firstly, different perspectives on religious violence debates since the September 11 attacks were emphasized, then it was pointed out that the expressions of violence in the sacred texts of the monotheist tradition have been interpreted in different ways in the historical process, and it was tried to show that acts of violence characterized as religious are based on numerous and complex reasons. The subject is discussed through Jewish, Christian and Islamic traditions and limited to examples where religious beliefs and values belonging to the monotheistic tradition are shown as references to violence. In the phenomenological perspective, it is seen that religiously expressed acts of violence are related to the reinterpretation of sacred texts for certain purposes and the idealization of the new interpretation.

Keywords: History of Religions, Religious Violence, September 11, October 7, Al-Aqsa Flood, Religion and Violence.

Dinsel Şiddet Tartışmaları Bağlamında Dinî İnanç ve Değerler: Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm Açısından Bir Değerlendirme

Süreç

Geliş: 31/01/2024

Kabul: 06/05/2024

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Telif hakkı: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) kapsamında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Öz

Dünya genelinde yaşanan çatışmalarda dinî inanç ve değerlerin araçsal kullanımı, din ve şiddet konularının merkeze alındığı birçok tartışmaya kaynaklık etmektedir. Yapılan tartışmalar dinî inanç ve değerlerin şiddet içeren davranışlara neden olduğu varsayımı etrafında şekillense de din ve şiddet arasında var olan ilişki oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir. Zira, dinsel geleneklerin merkezinde yer alan kutsal metinler, savaş ve şiddet içeren örnek ve sembollerin yanı sıra barış ve uzlaşma içeren taleplere de sahiptir. Başka bir ifade ile dinî gelenekler, tarihî süreç içerisinde hem temel ahlaki değerlerin hayata geçirilmesi hem de barışçıl tutumların benimsenmesinde ilham verici bir kaynak olarak hizmet etmişlerdir. Diğer taraftan insanlık tarihinin en kötü örnekleri de dinî inanç ve değerler ile bağlantılıdır. Tarihî kayıtlar, din adına yapılan savaşlarda binlerce insanın hayatını kaybettiğine ve bir o kadarının da doğrudan ya da dolaylı şiddete maruz kaldığına işaret etmektedir. Öyleyse kutsal metinlerde yer alan herhangi bir pasajdan ya da geçmişte yaşanmış olumlu ya da olumsuz herhangi bir örnekten hareketle dinî inanç ve değerlerin bütünüyle savaş veya barışa hizmet ettiğini söylemek gerçekçi bir tutum olmayacaktır. Bununla beraber Amerika'da gerçekleşen 11 Eylül saldırıları dinsel şiddet konusunda farklı görüşlerin öne sürülmesine neden olmuştur. İronik bir şekilde 2001'de dinî terörizm ile mücadele kararı alan Amerika'nın dinî inanç ve değerleri şiddetin meşrulaştırılmasında bir araç olarak kullanması, 11 Eylül'ün benzer saldırılar için bir arketip olarak kullanılmasına zemin oluşturmuştur. Zira Müslüman olduğu iddia edilen on dokuz kişinin kaçırdığı dört uçağın Dünya Ticaret Merkezi'ne yapılan saldırı için kullanılması sadece dinsel şiddet tartışmalarının İslâm ve Müslümanlar üzerinden yapılmasına neden olmaması aynı zamanda İslâm coğrafyasının yeniden şekillenmesine neden olacak askeri ve siyasi kararların alınmasına da zemin oluşturmuştur. Bu saldırı neticesinde dinsel terör örgütlerine karşı harekete geçtiğini iddia eden George W. Bush, verilen mücadeleyi şeytani güçlere karşı *Haçlı Seferi* olarak yorumlayarak Afganistan ve Irak'ta on binlerce insanın ölmesi ile sonuçlanan askerî operasyonları başlatmıştır. Benzer şekilde 7 Ekim 2023 tarihinde gerçekleşen saldırıları Yeşaya kehaneti üzerinden temellendiren Binyamin Netanyahu, 7 Ekim olaylarını *İsrail'in 11 Eylül'ü* olarak nitelerek kadın-erkek, genç-yaşlı ayrımı yapılmaksızın binlerce sivilin ölmesine neden olmuştur. Yaşanan çatışmalar her ne kadar teopolitik, ekonomik ya da kültürel nedenlere dayansa da şiddetin meşrulaştırılmasında din dilinin kullanılması kanaatimizce din ve şiddet konusu ile ilgili tartışmaların araştırılmasını gerektirmektedir. Bu nedenle dinsel şiddet tartışmaları bağlamında ele alınan bu çalışmada genel bir değerlendirme yapılması amaçlanmıştır. Konu incelenirken önce 11 Eylül saldırılarından günümüze dinsel şiddet tartışmaları ile ilgili farklı bakış açıları üzerinde durulmuş daha sonra monoteist geleneğe ait kutsal metinlerde yer alan şiddet ifadelerinin tarihî süreç içerisinde farklı şekillerde yorumlandığına dikkat çekilerek dinsel olarak nitelenen şiddet eylemlerinin çok sayıda ve karmaşık nedenlere dayandığı gösterilmeye çalışılmıştır. Konu Yahudi, Hıristiyan ve İslâm gelenekleri üzerinden ele alınmış ve monoteist geleneğe ait dinî inanç ve değerlerin şiddete referans olarak gösterildiği örnekler ile sınırlandırılmıştır. Fenomenolojik bakış açısı ile ele alınan çalışmada dinsel olarak ifade edilen şiddet eylemlerinin belli amaçlar doğrultusunda kutsal metinlerin yeniden yorumlanması ve yeni yorumun idealleştirilmesi ile ilişkili olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Dinsel Şiddet, 11 Eylül, 7 Ekim, Aksa Tufanı, Din ve Şiddet

 serkansayar@hotmail.com

 0000-0003-2716-1966

Citation / Atıf: Sayar, Serkan. "Dinsel Şiddet Tartışmaları Bağlamında Dinî İnanç ve Değerler: Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm Açısından Bir Değerlendirme". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 28/1 (Haziran 2024), 124-143. <https://doi.org/10.18505/cuid.1429095>

Giriş

Din ve şiddet insanlık tarihi ile yaşıt bir geçmişe sahiptir. Gerek kutsal kitaplar ve arkeolojik kazılar gerekse tarih kitapları ve mitolojik öyküler insanın olduğu her yerde bir şekilde din ve şiddet olgusunun var olduğuna işaret etmektedir.¹ Öyle ki, *Kitâb-ı Mukaddes*'te ve *Kur'ân*'da insanoğlunun yeryüzü serüvenine ait bazı işaretler, Hâbil ve Kâbil arasında geçtiği belirtilen bir mücadele ile betimlenir.² Benzer şekilde sit alanlarında yapılan kazılar, tarih öncesinden günümüze ulaşan savaş aletleri ile doludur.³ Tarihî vesikalar, uzun soluklu barış antlaşmalarının çoğu zaman savaş ve şiddete dayalı çatışmaların sürdürülebilir bir yöntem olmadığına anlaşılması ile gerçekleştiğine işaret etmektedir.⁴ Yine apokaliptik beklentiler içerisinde yer alan ideal barış dönemleri de savaş ve şiddete dayalı bir sürecin sonunda gerçekleşecek pastoral bir tablo olarak betimlenir.⁵ Bu nedenle geçmişten günümüze tecrübe edilen şiddete dikkat çeken bazı düşünürler, insanlık tarihinin kanla yazıldığını iddia etmişlerdir.⁶

Tarihî süreç içerisinde ortaya çıkan şiddet her ne kadar insanın doğasında yıkıcı bir yön bulunduğuna işaret etse de buradan hareketle insanoğlunun bütünüyle şiddetin esiri olduğu söylenemez. Zira düşünen bir varlık olarak insan çoğu zaman iyi ve kötü, savaş ve barış arasında denge arayışı içerisinde olmuştur. Öyle ki tarih dindar birey ve toplumların kendi menfaatlerinin ötesinde diğerkâm tutum ve davranışlar sergilediğine dair örnekler ile doludur.⁷ Yine tarih binlerce insanın hayatını kaybettiği savaşların dinî inanç ve değerler ile ilişkili olduğuna işaret etmektedir.⁸ Bu nedenle insanlığın geçmişten günümüze değişmeyen problemi olan şiddetin din ile ilişkisi oldukça karmaşık yapı arz etmektedir. Zira, dinî inanç ve gelenekler, hakikat ve kurtuluş vaatlerinden hareketle insanları iyiliğe, barışa ve adalete sevk edip; kötülüğü, haksızlığı ve bozgunculuğu yasaklasa da kutsal kitaplarda barış, huzur ve esenlik içeren ifadelerin yanı sıra savaş, şiddet ve cezalandırma içeren ifadelerin de yer alması dinî inanç ve değerlerin barış ve esenliğe mi yoksa şiddet ve gözyaşına mı hizmet ettiği hususunda farklı görüşlerin ileri sürülmesine neden olmuştur.

¹ Martin Palmer, "The Roots of Religion", *World Religions*, ed. Martin Palmer (London: HarperCollins, 2004), 12-13; Serkan Sayar, "Bazı Dinlerde ve Altay ve Yakut Mitlerinde Yaratılış ve Kötülük İlişkisi", *ETÜSBED* 14 (Nisan 2022), 179.

² Âdem peygamberin çocukları Hâbil ve Kâbil arasındaki mücadele hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Cevdet Said, *Ademin Oğlu Habil Gibi Ol*, çev. Abdi Keskinsoy (İstanbul: Pınar Yayınları, 2015); Ömer Faruk Harman, "Hâbil ve Kâbil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/376-378.

³ Ayrıntılı bilgi için bk. İlhami Durmuş, "Eski Türk Savaş Araç-Gereç ve Taktiği", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)* 4/4 (Aralık 2019), 56-63.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Nazife Selcen Akgül, "Barış Çalışmaları: Başlangıçtan Günümüze Değişimi", *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi* 3/1 (Şubat 2016), 85-106.

⁵ Cengiz Batuk, *Tarihin Sonunu Beklemek* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 221-259.

⁶ Erich Fromm, *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*, çev. Nalan İçten - Yurdanur Salman (İstanbul: Payel Yayınları, 2016), 12.

⁷ Nicola Etter, "Religiosity and Altruism: Exploring Religiosity's Impact on the Altruistic Motivations behind Prosocial Behaviors", *Midwest Journal of Undergraduate Research* 10 (2019), 88-107; Şevket Özcan, "Dünya Dinlerinde Altın Kural: Diğerkâmlık", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7/1 (Mart 2018), 285-308.

⁸ Tharailath K. Oommen, "Religion as Source of Violence: A Sociological Perspective", *The Ecumenical Review* 53/2 (2001), 169.

Yapılan tartışmalar artarak devam etse de modern anlamda 20. yüzyılın ikinci yarısı ve 21. yüzyılın başlarında yaşanan bazı olaylar üzerinden tartışılan dinsel şiddet, geçmişten günümüze akademik ve toplumsal ilginin odağında yer alan bir konu olmuştur. Bu bağlamda İran İslâm Devrimi (1979), İran-İrak Savaşı (1980-1988), Lübnan'da farklı dinî yapılar arasında gerçekleşen iç savaş (1975-1990), Bosna Savaşı (1992-1995) ve Siyonist Yahudilerin Filistin'e ayak basmasından günümüze kadar devam eden İsrail-Filistin çatışması, dinsel şiddet tartışmalarında önemli bir yere sahiptir. Bununla beraber din-şiddet ilişkisi üzerine temellendirilen akademik tartışmalar 11 Eylül saldırılarından sonra hız kazanmıştır. Zira, 11 Eylül 2001'de Pentagon ve Dünya Ticaret Merkezine yapılan saldırılar, Amerika Birleşik Devletleri'nin nüfus ve nüfuz olarak dünya siyasetinin belirlenmesinde etkin rolünün de etkisi ile küresel çapta büyük bir yankı uyandırmış, yaklaşık üç bin kişinin öldüğü saldırıların el-Kaide bağlantılı bir grup tarafından gerçekleştirildiğinin iddia edilmesi hem İslâm, şiddet ve terör konularının dünya gündemine taşınmasına hem de dinsel şiddet olgusunun küresel çapta bir tehdit olarak algılanmasına neden olmuştur.⁹

Diğer taraftan 11 Eylül saldırılarından sonra George W. Bush'un *iyi Müslüman, kötü Müslüman* ayrımı yapması ve dinsel terör örgütlerine karşı verilen mücadeleyi şer güçlere karşı gerçekleştirilen *Haçlı Seferi* olarak yorumlaması, Afganistan ve Irak'ta on binlerce insanın ölmesi ile sonuçlanan savaşlara neden olduğu gibi 11 Eylül'ün benzer saldırılar için bir arketip olarak yorumlanmasına kapı aralamıştır.¹⁰ Bu bağlamda 7 Ekim, gerek içeriği ve sonuçları açısından gerek istihbarat zaafiyeti ve beklenmedik bir şekilde gerçekleşmesi nedeniyle *İsrail'in 11 Eylül'ü* olarak yorumlanmıştır. 11 Eylül saldırılarından sonra Afganistan ve Irak'ta büyük bir yıkım gerçekleştiği gibi Aksa Tufanı operasyonunun ardından Gazze de yerle bir edilmiş, kadın-erkek, genç-yaşlı ayrımı yapılmaksızın binlerce sivil öldürülmüştür. Üstelik 11 Eylül'den sonra Amerika'nın yanında yer alan Batı dünyası, 7 Ekim saldırılarından sonra koşulsuz ve şartsız bir şekilde İsrail'in yanında yer alarak Gazze'de uygulanan soykırıma *İsrail'in kendini savunma hakkı* gerekçesiyle sessiz kalmayı tercih etmiştir. Öyleyse 11 Eylül saldırıları ile beraber hız kazanan dinsel şiddet tartışmalarını incelemek Orta Doğu coğrafyasında yaşanan şiddet ve çatışmaların doğru bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlayacağı gibi dinî inanç ve değerler ile şiddet arasında var olan ilişkinin sağlıklı bir zemine oturtulması açısından da önem arz etmektedir.

Konunun ehemmiyeti nedeniyle dinî inanç ve değerler ile şiddet arasında var olan ilişkiyi konu alan çok sayıda akademik çalışma yapılmıştır.¹¹ Bu çalışmalarda monoteist geleneğe ait kutsal metinlerin şiddet

⁹ Charles Kimball, *When Religion Becomes Evil* (New York: HarperCollins, 2008), 3-4; Robert Pape, *Dying to Win: The Strategic Logic of Suicide Terrorism* (New York: Random House Publishing Group, 2005), 3-8; Bruce B. Lawrence, "Muslim Engagement with Injustice and Violence", *The Oxford Handbook of Religion and Violence*, ed. Michael Jerryson vd. (Oxford: Oxford University Press, 2013), 126.

¹⁰ Mahmood Mamdani, *Good Muslim, Bad Muslim: America, the Cold War, and the Roots of Terror* (New York: Three Leaves Press, 2005), 15; John R. Hall, "Religion and Violence from a Sociological Perspective", *The Oxford Handbook of Religion and Violence*, ed. Michael Jerryson vd. (Oxford: Oxford University Press, 2013), 363-365; William T. Cavanaugh, *The Myth of Religious Violence: Secular Ideology and the Roots of Modern Conflict* (Oxford: Oxford University Press, 2009), 4.

¹¹ Mark Juergensmeyer, *Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence* (Berkeley: University of California Press, 2003); Kimball, *When Religion Becomes Evil*; Jack Nelson-Pallmeyer, *Is Religion Killing Us? Violence in the Bible And the Quran* (New York: Continuum, 2005); Hector Avalos, *Fighting Words: The Origins of Religious Violence* (New York: Prometheus Books, 2005); Hans Küng, "Religion, Violence and Holy Wars", *International Review of the Red Cross* 87/858 (2005), 253-268; Karen Armstrong, *Fields of Blood: Religion and the History of Violence* (New York: Anchor Books, 2015); Cavanaugh, *The Myth of Religious Violence*; Lawrence Wright, *The Looming Tower: Al-Qaeda and the Road to 9/11* (New York: Knopf Doubleday Publishing Group, 2006); Peter L. Bergen, *Holy War, Inc.: Inside the Secret World of Osama Bin Laden* (New York: Simon and Schuster, 2002); Hamid Mohsin, *Reluctant Fundamentalist* (New Delhi: Penguin Books, 2015); Lloyd Steffen, *Holy War, Just War: Exploring the Moral Meaning of Religious Violence* (Lanham, Md: Rowman & Littlefield Publishers, 2007); Charlene P. E. Burns, *More Moral Than God: Taking Responsibility for Religious Violence* (Lanham: Rowman & Littlefield, 2008); Şinasi

içeren tutum ve davranışlara ilham verdiği iddiasından hareketle şiddetin genelde din özelde Yahudi, Hıristiyan ve İslâm gelenekleri ile ilgili bir kavram olduğu dile getirilmiştir.¹² Bu bağlamda ülkemizde dinsel şiddet konulu çok sayıda makale¹³, kitap¹⁴ ve tez¹⁵ yazılmış, sempozyum¹⁶ düzenlenmiştir. Söz konusu çalışmalarda dinî geleneklerin şiddet içeren tutum ve davranışlar üzerindeki etkisinin yanı sıra İslâm'ın barış ve esenlik dinî olduğu değişik argümanlar ile dile getirilmiştir.¹⁷ Bu bağlamda çalışmamızın daha önce yapılan araştırmalardan temel farkı 11 Eylül'den sonra dinî inanç ve değerlere yönelik ortaya konulan temel bakış açılarını bir araya getirmiş olmasıdır. Böylece hem dünya genelinde yaşanan çatışmaların bütünüyle dinî inanç ve değerlerden kaynaklandığını dile getiren hem de siyasi, ekonomik veya politik hedeflerin gerçekleştirilmesinde dinî inanç ve değerlerin araçsal kullanımına dikkat çeken bakış açıları incelenmiştir.

1. Tarihî Arka Plan

Modern öncesi dönemde, dinî inanç ve değerlerin siyasi alanda otorite olarak kabul edildiği teokratik devletler kurulmuş, bu durum, dinsel şiddet tartışmalarında sıklıkla atıfta bulunulan Haçlı Seferleri, mezhepsel çatışmalar ve engizisyon gibi olayların yaşanmasına neden olmuştur. Bu süreçte dinî literatür ve din adamları şiddet içeren eylemlerin teşvik edilmesinde kritik bir rol üstlendikleri gibi uygulanan şiddetin meşrulaştırılmasında da önemli bir yere sahip olmuşlardır. Zira, tarihî süreç içerisinde dinî gelenekler, egemen siyasal güçlerle ilişkilerinden elde ettikleri güç nispetinde hem grup içi hem de grup dışı yani hem heretik olarak kabul edilen mezhep ve cemaatlere karşı hem de farklı dinî inançlara ve geleneklere karşı şiddet uygulanmasına hizmet etmişlerdir.¹⁸ Özellikle fetih hareketleri ve sömürgeciliğe dayalı coğrafi keşiflerin yapıldığı

Gündüz, *Dinsel Şiddet: Sevgi Söyleminden Şiddet Realitesine Hıristiyanlık* (Samsun: Etüt Yayınları, 2002); Şinasi Gündüz, "Din ve Şiddet Paradoksu", *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 13/2 (2016), 8-31; Şinasi Gündüz, *Küresel Sorunlar ve Din* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010); Henry Munson, "Religion and Violence", *Religion* 35/4 (2005), 223-246.

¹² Ayrıntılı bilgi için bk. Kimball, *When Religion Becomes Evil*, 27-30; Robert Eisen, *The Peace and Violence of Judaism: From the Bible to Modern Zionism* (Oxford: Oxford University Press, 2011), 17-18; Sam Harris, *The End of Faith: Religion, Terror, and the Future of Reason* (London: W. W. Norton & Company, 2004), 13; Christopher Hitchens, *God Is Not Great: How Religion Poisons Everything* (New York: Allen & Unwin, 2007), 22, 123.

¹³ Gündüz, "Din ve Şiddet Paradoksu"; Kadir Albayrak, "Dinsel Şiddet Kapsamında Metin, Bağlam ve Yorum İlişkisi", *Bilimname* 2016/32 (Aralık 2016), 41-56; Akbarshah Ahmedi, "Dinsel Şiddet'in Sosyo-Politik Kaynakları: Taliban Örneği", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/1 (Haziran 2017), 117-132; Celal Çayır - Özer Çetin, "Din ve Şiddet Üzerine Psikolojik Bir Yaklaşım", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2011), 1-34.

¹⁴ Gündüz, *Dinsel Şiddet*; Gündüz, *Küresel Sorunlar ve Din*; Kadir Albayrak, *Semavi Dinlerde Barış ve Şiddet İkilemi* (Ankara: Sarkaç Yayınları, 2010).

¹⁵ Emine Battal, *Yeni Dini Hareketler ve Şiddet* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017); Serkan Sayar, *Yahudi Geleneğinde Şiddetin Teolojik ve Politik Meşrulaştırıcı Unsuru: Tanah* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023); Fatma Ünüştü, *Tarihten Günümüze Hıristiyanlık'ta Dinsel Şiddet* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008); Bilal Kartal, *Dinsel Şiddet ve Yıkıcılığın Psikolojisi* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021).

¹⁶ İstanbul Üniversitesi'nde düzenlenen sempozyumda sunulan bildiriler, *Din ve Dünya Barışı* adıyla 2008 yılında; Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi'nde düzenlenen sempozyumda sunulan bildiriler, *Din ve Şiddet: Tarihi, Dini, Siyasi, Sosyo-Psikolojik, Kültürel Boyutlarıyla* başlığı ile 2015 yılında yayınlanmıştır.

¹⁷ Bünyamin Erul (ed.), *Şiddet Karşısında İslam* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 135-385.

¹⁸ Gündüz, "Din ve Şiddet Paradoksu", 12.

dönemlerde baskın siyasi güçlere ait inanç ve değerlerin farklı inanç havzalarında yaşayan insanlara zorla kabul ettirilmeye çalışılması, savaş ve şiddet içeren olayların yaşanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda kadim dünya dinlerinin Orta Doğu, Asya ve Avrupa bölgelerine yayılması, çoğu zaman din temelli şiddet eylemlerinin yaşanması ile sonuçlanmıştır. Benzer şekilde Amerika, Avustralya ve Yeni Zelanda'dan oluşan yeni dünyada sömürgecilik ve paralelinde gerçekleşen misyonerlik faaliyetleri de şiddet ile iç içe gerçekleşmiştir. Bu bölgelerde yaşayan insanlar kılıçtan geçirilmiş, yerli halkların inançları din olarak kabul edilmediği gibi kültürlerini yaşamalarına da izin verilmemiştir. Üstelik bu durum sadece Yeni Dünya ile sınırlı kalmamış, aynı kaderi *karanlık kıta* veya *tarihsiz ve dinsiz insanların yaşadığı yer* olarak adlandırılan Afrika kıtasının yerli halkı da yaşamıştır.¹⁹

Diğer taraftan geçtiğimiz yüzyılda bilimsel gelişmelerde görülen ilerleme, dinin insan hayatındaki yerinin sorgulanmasına neden olmuştur. Evrenin ve insanın bilimsel bakış açısıyla incelenmesi neticesinde ulaşılan bazı bulguların kutsal metinlerde anlatılan bilgilerle çelişmesi, pozitivist çevrelerce dinî inanç ve değerlerin günümüz dünyasında yeri olmadığı şeklinde yorumlanmıştır. Bu bağlamda, 1980'lerden günümüze çok sayıda dinsel motivasyonlu şiddet eylemi gerçekleşmiş olmasına rağmen, bazı araştırmacılara göre dinî inanç ve değerler, 11 Eylül saldırılarına kadar ya görmezden gelinmiş ya da önemsiz bir faktör olarak ele alınmıştır.²⁰

Bilimsel alanda yaşanan ilerleme nedeniyle dinî inanç ve değerlerin dünyevi meselelerde söz sahibi olamayacağına yönelik pozitivist beklentilerin aksine, modernite ve sekülerleşme, sosyal ve politik bir güç olarak dinlerin yeniden doğuşuna yol açmıştır. Özellikle köktendinci grupların seküler yaşam tarzına karşı tepkisel mücadeleleri, marjinal bir konuma taşınan dinî inanç ve değerlerin yeniden hayatın merkezine taşınmasına olanak sağlamıştır.²¹ Bu bakış açısının bir sonucu olarak ortaya çıkan şiddet, din merkezli olarak değerlendirilmeye başlanmış hatta şiddetin temel kaynağının din olduğu iddia edilmiştir. Diğer taraftan küreselleşme ile beraber dünyanın değişik bölgelerinde yaşayan insanların dinsel motivasyonlu şiddet eylemlerinden daha sık haberdar olması toplumsal ve akademik ilginin din-şiddet ilişkisi üzerinde yoğunlaşmasına neden olmuştur.

2. Dinsel Şiddet Tartışmaları

11 Eylül saldırılarını takip eden süreçte dinsel şiddet içeren olayların artarak devam etmesi dinî inanç ve değerlerin modern dünyadaki yerinin sorgulandığı birtakım tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda bazı yazarlar dünya genelinde yaşanan şiddet ve çatışmanın temel nedeni olarak gördükleri dinî inanç ve değerleri bir problem olarak ele almayı tercih ederken önemli sayıda yazar, dinsel şiddet içerikli olayların arka planında siyasi, ekonomik veya politik nedenler olduğunu belirterek dinî inanç ve değerlerin araçsal kullanımına dikkat çekmiştir.

¹⁹ Oommen, "Religion as Source of Violence", 168-169.

²⁰ Burns, *More Moral Than God*, 33.

²¹ Karen Armstrong, *Tanrı Adına Savaş: Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamda Köktendincilik*, çev. Murat Erdem (İstanbul: Alfa Yayınları, 2017), 7-11.

Sam Harris, Christopher Hitchens ve Richard Dawkins, 11 Eylül saldırılarını takip eden süreçte dini bir problem olarak ele alan yazarlardır. 11 Eylül'ü dine yönelik saldırı için bir fırsat olarak gören bu yazarlar, bilim ve rasyonel düşüncenin yanında dinî inanç ve değerlerin herhangi bir anlam taşıyamayacağını belirtmişlerdir. Harris, Hitchens ve Dawkins tarafından benimsenen bakış açısı oldukça nettir: Dinî inanç ve değerlerin olmadığı yeryüzü, mevcut durumundan çok daha barışçıl bir yer olacaktır.²²

Evreni ve insanı anlamak için dinden yararlanmanın çağdışı olduğunu iddia eden bu bakış açısı, Galileo tarafından savunulan dünya merkezli evren teorisinden güneş merkezli evren teorisine geçişi ifade eden Kopernik teorisi örnek gösterilerek desteklenmiştir. Zira Galileo, Güneşin evrende hareketsiz olarak konumlandırıldığı, dünya ve diğer gezegenlerin ise Güneş'in etrafında sabit hızda dönmesi temeline dayanan Kopernik teorisini savunduğu için 1633'te kilise tarafından yedi yıl boyunca ev hapsinde tutulmuştu. Galileo'nun teorisinin doğru olduğu, Kilise'nin doktrinlerinin ise hatalı varsayımlara dayandığı bilinmesine rağmen Katolik Kilisesi'nin resmî özür dilemek için üç yüzyıldan daha uzun bir süre beklemesi, dini bir problem olarak ele alan yazarlara göre, dinî dünya görüşü ile bilimsel dünya görüşü arasındaki huzursuz ilişkiyi açıkladığı gibi dinî inanç ve değerlerin ilerlemenin önünde büyük bir engel oluşturduğunu da göstermektedir. Üstelik bu yazarlara göre, dünyadaki bütün kötülükler dinden kaynaklanmaktadır. Doğal olarak şiddet barındıran dinî inanç ve değerler, Haçlı Seferlerinin, engizisyonun ve intihar bombacılığının nedenidir.²³

Örneğin Sam Harris, Tanrı tarafından gönderilen bir kitaba inanmayı insanlık tarihi açısından büyük bir talihsizlik olarak niteler. Kutsal metinlerin coğrafi, etnik ve dilsel farklılıklardan daha fazla insanları ayıştırdığını belirten Harris, dinsel kimliğin küresel terörizme güç sağladığını düşünmektedir. Zira, dindar bireyler kendi kutsal kitaplarının yanılmazlığı konusunda tartışmasız bir inanca sahip olsalar da diğer kutsal metinleri -en iyi ihtimalle- eksik veya hatalı olarak kabul ederler. Bu nedenle hoşgörüsüzlüğün bütün dinî gelenekler için kaçınılmaz bir tutum olduğunu belirten Harris, bu durumun şiddete neden olduğu kanısındadır.²⁴

Bir insan ürünü olarak dinî inanç ve değerlerin günümüz dünyasında rasyonel bir değer taşıyamayacağını iddia eden araştırmacılardan biri de Christopher Hitchens'dır. Hitchens, dünya genelinde yaşanan çatışmaların temelinde dinsel değerler olduğuna inanmaktadır. Bu bağlamda Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında yaşanan Haçlı Savaşlarının dini dogmalar nedeniyle gerçekleştiğine dikkat çeken Hitchens, geçmişte olduğu gibi günümüzde de dinsel değerlerin şiddetin tırmanmasında önemli bir etken olduğunu düşünmektedir. Bu doğrultuda Yahudiler ile Müslümanlar arasında devam eden çatışmaların dinî inanç ve değerlere atıfta bulunmadan açıklanamayacağını belirten Hitchens, dünya genelinde yaşanan şiddetin, inanç farklılığından kaynaklandığını ifade etmektedir. Üstelik Hitchens'a göre dinî inanç ve değerler temas ettiği her şeyi zehirleyen bir yapıya sahiptir.²⁵

²² John F. Haught, *God and the New Atheism: A Critical Response to Dawkins, Harris, and Hitchens* (London: Westminster John Knox Press, 2008), 65-77.

²³ Kimball, *When Religion Becomes Evil*, 27-30; Haught, *God and the New Atheism*, 33.

²⁴ Harris, *The End of Faith: Religion, Terror, and the Future of Reason*, 13.

²⁵ Hitchens, *God Is Not Great*, 8-10, 22, 123.

Benzer şekilde Richard Dawkins de dinî inanç ve değerlerin bilimsel düşünceyle çeliştiğini savunur. *The God Delusion* adlı eserinde teist düşünceyi reddeden Dawkins, yaşamın kutsal kitaplarda yer alan yaratılış öyküleri ile açıklanamayacağını belirtir. Ona göre, dinî inanç ve değerler, insanların hayatı anlamlandırma çabalarından bağımsız değildir. Zamanla bir dogma haline gelen bu çaba (dinî inanç ve değerler) insanların özgür düşünmelerini engeller. Oysa, insanların evreni anlaması için bilim ve rasyonel düşünce yeterlidir. Bu nedenle dinî dünya görüşünün insanlığın ilerleyişine katkı sunamayacağını belirten Dawkins, dinî inanç ve değerlerin barışa ve huzura değil savaşa ve şiddete neden olduğunu iddia etmektedir.²⁶

Yeryüzünde yaşanan şiddet olaylarının bütünüyle dinî inanç ve değerler ile açıklanamayacağını kabul eden Charles Kimball, Hector Avalos ve Hans Küng gibi daha ılımlı yazarlar ise dinî inanç ve değerler ile şiddet arasında ilişki kurulabilmesi için belli koşulların oluşması gerektiğine dikkat çekmişlerdir. Hiçbir inancın boşlukta oluşamayacağı varsayımını temel alan ılımlı yazarlar, dinî inanç ve değerlerin insanla beraber var olduğunu, insanla beraber geliştiğini ve insanla beraber değişime uğradığını belirtmişlerdir. Bu bağlamda dinî değerler ile şiddet kavramının yan yana gelebilmesi için mutlaklık iddiaları, körü körüne itaat ve ideal zaman gibi bazı özel durumların oluşması gerektiğine dikkat çeken ılımlı yazarlar, tarihî süreç içerisinde ortaya çıkan şiddetin sadece din ile açıklanamayacağını belirtmişlerdir. Diğer taraftan dinî inanç ve değerlerin kolayca manipüle edilip savaş ve şiddetin meşrulaştırılmasında kullanılan bir araç haline dönüştürülebileceğine işaret eden bu yazarlar, şiddet ve kötülüğün tırmanmasında önemli bir faktör olarak vurgulanan dinsel değerlerin aynı zamanda barışçıl tutumların benimsenmesinde ilham verici bir kaynak olarak hizmet ettiğine de dikkat çekmişlerdir. Örneğin Kimball, barış, hoşgörü ve fedakârlık gibi temel insani değerlerin hayata geçirilmesinde ilham kaynağı olan dinî inanç ve değerlerin aynı zamanda savaş, şiddet ve düşmanlık gibi insanlık tarihinin en acı olayları ile de bağlantılı olduğunu dile getirmiştir. Din adına binlerce insanın hayatını kaybettiğine ve bir o kadarının da doğrudan ya da dolaylı şiddete maruz kaldığına işaret eden Kimball, tarihî süreç içerisinde, dinî öğretilere ait bazı yorumların, şiddet, hoşgörüsüzlük ve aşırılığa yol açtığını belirtmiştir. Ona göre, yozlaşan dinî ideolojiler, dünya çapında şiddetin tırmanmasına neden olmaktadır. Bu durumun günlük gazetelerdeki manşetlerden kolaylıkla anlaşılabilirliğini belirten Kimball, dünyanın değişik bölgelerinde (Bosna-Hersek, Filistin) gerçekleşen şiddet eylemlerinde çoğu zaman dinî öğretilere ait belli bir yorumun ön plana çıktığına dikkat çekmiştir.²⁷

Dinsel geleneklerin çok boyutlu bir yapıya sahip olduklarını belirten Kimball, dinî inanç ve değerlerin zamanla bir medeniyet sistemine dönüştüğünü, bu süreçte farklı dinî gruplarca temsil edilmesinin olağan bir süreci ifade ettiğini, bir yüzyıldan diğer yüzyıla, bir kıtadan diğer kıtaya, hatta ibadet eden bir topluluktan diğerine değişebildiğini belirtir. Buradan hareketle bir insan kurumu olarak dinsel geleneklerin tarihî süreç içerisinde yozlaşmayla karşı karşıya olduklarını hatırlatan Kimball, dinî inanç ve değerlerin anlaşılma ve yorumlanma biçiminin tarihsel, kültürel ve bireysel faktörler ile iç içe olduğunun altını çizer. Başka bir ifade ile barış, hoşgörü ve fedakârlık gibi temel değerler her ne kadar dinî inanç ve değerlerin merkezinde yer alsada da bu değerlere yönelik yorumlar ve uygulamalar bölgeden bölgeye farklılık gösterebilmektedir. Bu nedenle

²⁶ Richard Dawkins, *The God Delusion* (London: Bantam Press, 2006), 281-282.

²⁷ Kimball, *When Religion Becomes Evil*, 1-5.

Kimball'e göre dinsel gelenekler her ne kadar insanları tanrı ya da aşkın varlığa yönlendirme, toplum ile yapıcı ilişkiler kurma ve tüm varlıklara merhamet nazarıyla bakma konusunda ilham kaynağı olsa da ötekileştirici ve düşmanca tutumların oluşmasına zemin hazırlayacak bir potansiyele sahiptir. Yani, bir dinsel geleneğin müntesibi tanrı sevgisi ya da dinî emir ve yasaklar hakkında ne söylese söylesin ötekine karşı davranışları şiddet ve yıkıcı tutum içeriyor ve bundan dolayı bir başkası acı çekiyor ise bu durum Kimball'e göre o dinsel geleneğin yozlaştığını gösterir.²⁸

Dinî inanç ve değerleri bir problem olarak değerlendiren yazarlardan farklı olarak Hector Avalos da dinsel öğretileri şiddetin yegâne kaynağı olarak görmez. Bununla beraber kutsal metinlerde yer alan örnek ve sembollerin şiddet içeren tutum ve davranışlara yönelik önemli bir dayanak oluşturduğuna dikkat çeken Avalos, şiddet eylemlerinin tırmanmasında dinsel çeşitliliğin önemli bir etken olduğunu düşünür. Ona göre dinsel gelenekler şiddet karşısında mutlak anlamda masum olmasalar da bu durum, yer yüzünde gerçekleşen şiddetin bütünüyle din adına gerçekleştiği anlamına gelmez. Şiddet eylemlerinin arkasında birçok etkenin rol oynadığını belirten Avalos, ekonomik sebeplerin, milliyetçiliğin hatta nöropsikolojik rahatsızlıkların şiddet nedeni olabileceğini belirtir. Bu nedenle dinî inanç ve değerleri bütün kötülüklerin kaynağı olarak görmenin hakikati ifade etmeyeceğini belirten Avalos, bu konuda mâkul ve somut verilere ulaşmanın mümkün olmadığı kanısındadır. Diğer taraftan dinsel geleneklerin şiddet karşısında eşit pozisyona sahip olmadıklarını, bazı dinî geleneklere mensup bireylerin diğer dinî geleneklere mensup bireylere göre daha az şiddet eğilimi içerisinde olduklarını belirtir. Ancak buradan hareketle herhangi bir dinsel geleneğin barışçıl olarak tanımlanamayacağını, aksine dinsel geleneklerin doğası gereği şiddet içeren tutum ve davranışlara yönelik büyük bir potansiyel içerdiğini düşünür. Ona göre herhangi bir dinî geleneği barışçıl olarak ifade etmek ya hatalı verilere dayanıldığını gösterir ya da o dinî geleneğe ait birincil kaynaklara atıfta bulunulmadığına işaret eder.²⁹

Bütün dinî geleneklerin az veya çok şiddet içeren emir veya talep içerdiğini savunan Avalos, dinî inanç ve değerlerin genellikle kısıtlı kaynak oluşturduğunda şiddet nedeni olacağını belirtir. Avalos'a göre kısıtlı kaynak bir dinî geleneğin menfaatlerinin tüm insanlara eşit olarak dağıtılamayacağı veya tüm insanları kapsamayacağı durumlarda ortaya çıkmaktadır.³⁰ Yazar, Tekvin'de İbrahim ile Lut arasında geçen otlak sorununda olduğu gibi *Kitâb-ı Mukaddes*'in kısıtlı kaynak teorisini destekleyen birçok pasaj içerdiğinden bahseder. Bu öyküde Mısır'dan Filistin topraklarına dönen İbrahim ile yeğeni Lut'un çobanları arasında yaşanan birtakım anlaşmazlıklardan bahsedilmektedir. Sayıları artan sürülerin otlaması için toprağın yeterli genişliğe sahip olmaması çobanlar arasında sürekli anlaşmazlıklara neden olur. Bu durumu gören İbrahim ortaya çıkan sorununun barışçıl yollarla çözülebileceği için Lut'a farklı bölgelerde yaşamayı teklif eder. Lut'un bu teklifi kabul etmesi ile çobanlar arasındaki sorun da çözüme kavuşturulmuş olur.³¹ Böylece gerçek veya düşünülen kıtlıkların birer şiddet ve çatışma nedeni olacağını düşünen Avalos, dinsel gelenekler tarafından üretilen kıtlıkların savaş ve çatışma nedeni olabilmesi için gerekli olan en önemli unsurun inanç olduğunu belirtir. Gerçek kıtlıklarda olduğu gibi düşünülen kıtlıklarda da kısıtlı kaynağın kontrolünün kaybedilmesi belirli bir zümrenin ya da grubun menfaatlerini tehdit ettiğinde bu durum Avalos'a göre şiddete neden olacaktır.³²

²⁸ Kimball, *When Religion Becomes Evil*, 19, 24, 47.

²⁹ Avalos, *Fighting Words*, 22.

³⁰ Avalos, *Fighting Words*, 22.

³¹ *Kitabı Mukaddes* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2010), Yar.13:1-12.

³² Avalos, *Fighting Words*, 103-104.

Hans Küng de şiddet olaylarının tırmanmasında dinî inanç ve değerlerin etnik unsurlarla beraber önemli bir etken olduğu kanısındadır. Dünya genelinde yaşanan çatışmaların temelinde çoğu zaman inanç farklılığı olduğunu düşünen Küng, dinî değerlerin insanoğluluyla yaşıt bir geçmişe sahip olduğunu belirtirken tarihin hiçbir döneminde mutlak barış sürecinin yaşanmadığına dikkat çeker. Ona göre şiddet, kaçınılmaz bir şekilde toplumu şekillendiren unsurlardan biridir. Dolayısıyla tarihî süreç içerisinde ortaya çıkan şiddet, dinî inanç ve değerlerden bağımsız değildir. Diğer taraftan insan davranışlarına etki eden çok sayıda değişken olduğunu belirten Küng, hangi dinî geleneğe mensup olursa olsun dindar bireyler tarafından gerçekleştirilen şiddet eylemlerinin bütünüyle dinsel motivasyon ile açıklanamayacağını savunur. Başka bir ifade ile dinsel kimlik her ne kadar dünya genelinde yaşanan şiddet eylemlerinin tırmanmasında önemli bir yere sahip olsa da şiddetin tek müsebbibi olarak dinî inanç ve değerler gösterilemez.³³

Geçmişten farklı olarak insanlığın kendisini yok edebilecek teknik araç ve gereçlere sahip olduğunu belirten Küng, dinsel geleneklerin savaştan ziyade barışa odaklanmalarını, dünya barışı için hayati derecede öneme sahip bir konu olarak değerlendirmektedir. Dinin barışı teşvik etmesi gerektiğine inanan Küng, dinî inanç ve değerlerin şiddetin meşrulaştırılmasında bir araç olarak kullanılmasını kabul edilemez olarak niteler. Ona göre, dinin şiddeti teşvik etmesi veya meşrulaştırması, dinin asıl amacına aykırıdır. Bu bağlamda dünya barışının dinler arasında oluşacak sağlıklı diyalog ile gerçekleşebileceğini düşünen Küng, dindar bireylerin kendi geleneklerine ait kutsal metinleri yeniden yorumlamak suretiyle bu sürece katkı sunabileceğini belirtir. Bu doğrultuda ötekine yönelik şiddet içeren tutum ve davranışları teşvik eden kutsal metinlerin tarihî bağlamda değerlendirilmesi gerektiğini düşünen Küng, savaş ile ilgili ifadelerin, dogmatik doktrinlerin ve katı hukuk kurallarının eleştirel bakış açısıyla tarihsel bağlamda ele alınmasını önermektedir.³⁴

Şinasi Gündüz, William T. Cavanaugh ve Charlene P. E. Burns gibi bazı akademik araştırmacılar ise şiddet eylemlerinin meşrulaştırılmasında dinî inanç ve değerlerin araçsal kullanılmasına dikkat çekmişlerdir. Konuyla ilgili farklı bakış açısına sahip bu araştırmacılar, dinsel olarak nitelenen şiddet eylemlerinin farklı motivasyonlar ile gerçekleştirildiğini belirtmişlerdir. Bu yazarlara göre dinsel geleneklere ait kutsal metinler her ne kadar savaş ve şiddet içeren söylemler içerse de dinî inanç ve değerler şiddetin temel kaynağı değil çoğunlukla şiddetin teşvik edilmesinde veya meşrulaştırılmasında kullanılan bir araç olmuşlardır. Bu doğrultuda dinî inanç ve değerler ile şiddet arasında var olan ilişkinin karmaşık bir yapıya sahip olduğunu belirten Gündüz, şiddeti doğrudan dinî bir tutum veya davranış olmaktan ziyade siyasi, ekonomik veya kültürel motivasyonlar neticesinde ortaya çıkan bir sonuç olarak yorumlamıştır. Ona göre dinî inanç ve değerler, genellikle ortaya çıkan şiddetin meşrulaştırılmasında kullanılan bir araçtır. Dolayısıyla dinlerin tarihsel olarak savaş, şiddet ve çatışma ile içe içe gösterilmesi gerçeği yansıtmamaktadır.³⁵

Diğer taraftan tarihî süreç içerisinde ortaya çıkan Haçlı Seferleri, engizisyon ve cadı avı gibi din temelli şiddet eylemlerinin bir realite olduğunu kabul eden Gündüz, dindar insanların tarih boyunca şiddetin hem öznesi hem de nesnesi olduklarını belirtir. Başka bir ifade ile, dinî inanç ve

³³ Küng, "Religion, Violence and Holy Wars", 254-255.

³⁴ Küng, "Religion, Violence and Holy Wars", 264.

³⁵ Gündüz, *Küresel Sorunlar ve Din*, 132.

değerler, gerek farklı dinî geleneklere mensup toplumlar arasında gerek aynı inancı paylaşan insanlar arasında zaman zaman savaş ve çatışma nedeni olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda farklı dinî geleneklere mensup toplumlar arasında gerçekleşen kutsal savaşların veya aynı dinî gelenek içerisinde gerçekleşen mezhep çatışmalarının tarihî süreç içerisinde birçok kez tekrarlandığının altını çizen Gündüz, dinsel geleneklerin siyasi yönetimlerle olan ilişkilerinin bahsi geçen şiddet eylemlerinin gerçekleştirilmesinde önemli bir etken olduğu kanısındadır. Ona göre dinî gelenekler, siyasi otoritelerden elde ettikleri güç nispetinde gerek farklı geleneklere mensup bireylere yönelik gerek aynı gelenek içerisinde heretik olarak kabul edilen kişilere yönelik şiddetin teşvik edilmesinde önemli bir rol üstlenmişlerdir. Bu nedenle dinî inanç ve geleneklerin şiddetin meşrulaştırılmasında bir araç olarak kullanıldığına dikkat çeken Gündüz, tarihî süreç içerisinde ortaya çıkan şiddetin politik, ekonomik veya etnik nedenlerden bağımsız olarak açıklanamayacağı kanısındadır.³⁶

Örneğin, dinsel şiddet konusunda sıklıkla zikredilen Haçlı Seferlerinin arkasında yer alan gerçek motivasyon, Gündüz'e göre, siyasi, ekonomik ve politik faktörlerle iç içedir. Bu seferlerin gerçekleştirilmesinde kutsal toprakların yeniden ele geçirilmesi ve hac yollarının güvence altına alınması gibi dinî nedenler ön plana çıkarılsa da bu bakış açısı, buz dağının sadece görünen kısmını oluşturmaktadır. Gerçek neden Kilise'nin egemenlik alanını tehdit eden siyasi İslâm geleneğinin ortadan kaldırılması ve egzotik doğunun sahip olduğu zenginliklerin ele geçirilmesidir. Kilise tarafından ön plana çıkarılan dinî tema, bu seferlerin meşrulaştırılmasında bir araç olarak kullanılmıştır. Benzer tutum Amerika'nın keşfedilmesiyle başlayan tarihî süreç içerisinde de ortaya çıkmıştır. Amerika'nın keşfedilmesiyle bölge halkları üzerinde yürütülen misyonerlik çalışmalarının gerçek amacı, bu insanların İslâm-Mesîh aracılığıyla kurtuluşa ulaştırılmalarından ziyade bölgenin sahip olduğu zenginliğin ele geçirilmesi ve doğal kaynaklarının sömürülmesidir. Bu amaca ulaşılması için sömürgecilerle misyonerler iş birliği içerisinde yerel inanç ve kültüre karşı bir mücadele içerisine girmişlerdir. Dolayısıyla dinsel içerikli şiddet olaylarının arkasındaki gerçek motivasyon siyasi, ekonomik ve politik faktörlerdir. Başka bir ifade ile kutsal metinler her ne kadar savaş ve şiddet içeren söylemleri barındırsa da dinî inanç ve değerler, şiddetin temel kaynağı değil çoğunlukla şiddetin teşvik edilmesinde veya uygulanan şiddetin meşrulaştırılmasında kullanılan bir araç olmuştur.³⁷

Konuya dinsel ve seküler şiddet açısından yaklaşan William T. Cavanaugh ise Batı düşüncesinde oldukça yaygın olan dinî inanç ve değerlerin seküler ideoloji ve kurumlardan daha fazla şiddete neden olduğuna yönelik düşüncenin gerçeği yansıtmadığını belirtir. Öncelikle dinin tanımlanmasında karşılaşılan güçlülere işaret eden Cavanaugh, tarihî süreç içerisinde gerçekleşen herhangi bir olayın somut bir şekilde dinî veya seküler olarak tanımlanmasının mümkün olmadığını altını çizer. Keyfi olarak yapılan kategorilerin gerçeği yansıtmayacağını düşünen Cavanaugh, dinsel olarak ifade edilen şiddet olgusunun nesnellikten uzak birtakım varsayımlara dayandığını belirtir.³⁸

³⁶ Gündüz, "Din ve Şiddet Paradoksu", 12.

³⁷ Gündüz, *Dinsel Şiddet*, 57-58.

³⁸ Cavanaugh, *The Myth of Religious Violence*, 4-5.

Avrupa'da Katolikler ile Protestanlar arasında gerçekleşen din savaşlarına da değinen Cavanaugh, bu savaşlarda doktrinel farklılıkların etkili olduğunu kabul etse de yaşanan çatışmaların dinsel farklılıklardan ziyade siyasi sebepler neticesinde gerçekleştiği kanısındadır. Modern ulus devletlerin oluşmasında bu savaşların kritik bir öneme sahip olduğunu düşünen Cavanaugh, yaşanan çatışmalar neticesinde Kutsal Roma İmparatorluğu idaresinde bulunan prensliklerin dinî ve siyasi bağımsızlıklarını elde ettiğini belirtir. Bu bağlamda aynı mezhepsel inancı paylaşan gruplar arasında yaşanan çatışmaları örnek gösteren Cavanaugh, Hıristiyanların Katolik ve Protestan olarak bölünmesine neden olan din savaşlarının aslında dinî dogmalardan ziyade ekonomik kaynaklara ve siyasi güce erişme gayesi ile gerçekleştiğini savunur.³⁹

Cavanaugh, sağlam bir zemine dayanmamasına rağmen dinsel şiddet mitinin Batı'da yaygın olarak kullanılmasını ise iç ve dış politikada kullanışlı olmasına bağlamaktadır. İç politikada dindar bireylerin kamusal alanda susturulmasına yardımcı olan dinsel şiddet miti, dış politikada Batı düşüncesinin haklı çıkarılmasına hizmet eden bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle Cavanaugh'a göre dinsel şiddet miti, barışçıl seküler Batı ile teokratik Doğu ya da şiddet yanlısı dinî fanatik gruplar ayırımına işaret etmek için gündemde tutulmaktadır. Batı'nın şiddeti rasyonel ve barışçıl bir temayla ilişkilendirilirken dinî fanatik grupların şiddeti irrasyonel ve bölücü bir tema ile nitelenmektedir. Böylece dinsel şiddet miti Batı'nın İslâm coğrafyalarında gerçekleştirdiği askeri eylemlerin meşrulaştırılmasında bir araç olarak kullanılmaktadır.⁴⁰

Dinî inanç ve değerlerin şiddetin temel nedeni olarak gösterilmesinin sağlıklı bir zemine dayanmadığını düşünenlerden birisi de Charlene P. E. Burns'tur. Burns, dinin doğal olarak şiddet içerdiğine dair görüşün yanlıcı olduğunu düşünmektedir. Bu iddianın oldukça yaygın bir düşünce olduğunu belirten Burns, bu durumun mantıksal bir hatadan kaynaklandığını belirtmektedir. Soyut bir kavram olan dinî inanç ve değerlerin somut bir varlık olarak ele alınmasından kaynaklanan bu hata, şiddetin arkasındaki gerçek nedenlerden ziyade dinsel geleneklere odaklanılmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla dinî inanç ve değerler adeta günah keçisi olarak gösterilmektedir.⁴¹

Burns, yaşanan şiddet olaylarında sorumluluğu dine yükleme hatasının dinî inanç ve değerler ile yaşamın diğer alanları arasında oluşturulan ayırmadan kaynaklandığını düşünmektedir. Burns, toplumun ve topluma ait kültürün zaman içerisinde oluştuğuna dikkat çekerek dinî geleneklerin oluşumunun ve gelişiminin bu süreçten ayrı düşünülemediğini belirtmektedir. Dinî inanç ve değerlerin yaşamın diğer alanlarından farklı ve ayrılabilir olduğu düşüncesinin Protestan reformunun bir sonucu olduğuna dikkat çeken Burns, 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupa'da bilimin yükselişyle ortaya çıkan din-devlet ayrılığının Batı düşüncesine özgü bir görünüm olduğunu belirtmektedir. Oysa dinî öğretiler inanan bireylerin dünya görüşlerinin merkezinde yer alır. Hatta hayata anlam veren en önemli etkendir.⁴²

3. Tarihsel Koşullar Bağlamında Dinî İnanç ve Değerler

Yapılan tartışmalar dinsel olarak nitelenen şiddet eylemlerinin çok sayıda ve karmaşık nedenlere dayandığını göstermektedir. Dinî metinler, siyaset, ekonomi, etnisite, kültürel farklılıklar ve doğal kaynakların kıtlığı gibi çeşitli faktörler geçmişten günümüze uzanan tarihî süreç içerisinde dinsel olarak

³⁹ Cavanaugh, *The Myth of Religious Violence*, 10-11.

⁴⁰ Cavanaugh, *The Myth of Religious Violence*, 12-13.

⁴¹ Burns, *More Moral Than God*, 1.

⁴² Burns, *More Moral Than God*, 4-6; Oommen, "Religion as Source of Violence", 168.

nitelenen şiddet eylemlerinin nedenini oluşturmuştur. Tüm bu nedenlere rağmen farklı motivasyonlarla gerçekleştirilen şiddet eylemlerinde dinî inanç ve değerlerin ön plana çıkarılması, dinî değerlere yapılan vurgunun belirlenen hedeflere ulaşmayı kolaylaştırıcı etkisinin yanı sıra bireylerin ve toplumların dünya görüşlerini belirleyip davranışlarını yönlendiren en temel öge olması ile yakından ilişkilidir. Buradan hareketle dinî inanç ve değerlerin doğrudan şiddet nedeni olarak gösterilmesi her ne kadar gerçeği yansıtmasa da yaşanan şiddet olaylarının dinî inanç ve değerlerden tamamen bağımsız olarak gerçekleşmediği de ortadadır. Zira dinî inanç ve değerler serbestçe dolaşan soyut varlıklar değildir. İnananlar tarafından benimsenen ve hayata geçirilen bu değerler, temsil edildikleri dinsel gelenekler içerisinde çok farklı şekillerde varlık bularak insan davranışlarını yönlendirmektedir. Tıpkı insanlar gelenekleri şekillendirdiği gibi, dinsel gelenekler de insanları şekillendirmektedir. Değişim sadece tek yönlü değil, çift taraflı işlemektedir.

Din ve toplum arasında var olan dinamik ilişki, dinsel geleneklere ait inanç ve değerlerin geçmişten günümüze uzanan tarihî süreç içerisinde farklı tutum ve davranışlara kaynaklık etmesine neden olmuştur. Belli dönemlerde pasifist bir tutum sergileyerek barışçıl bir ortamın oluşmasına katkı sağlayan dinsel gelenekler farklı dönemlerde savaş ve şiddete kaynaklık etmişlerdir. Dinsel gelenekler içerisinde yer alan savaş ve şiddetin yanı sıra barış ve hoşgörü temalarından hangisinin ön plana çıkacağı, toplumlar ve dinî gelenekler arasındaki dinamik ilişkiyle belirlenmiştir. Toplumlar ve içerisinde yaşanan koşullar değiştikçe dinî tutumlar ve uygulamalar da değişmiştir.

Örneğin Hıristiyanlığın yayılmaya başladığı ilk yüzyıllarda Pavlusçu din anlayışı gereği bütün yönetimlerin Tanrı'dan geldiği kabul edilmiş ve siyasi otoriteden kaynaklanan şiddetin Tanrısal iradeye uygun olduğu benimsenmiştir. Böylece pagan Roma imparatorlarının Hıristiyanlara karşı uyguladıkları baskı ve şiddete Pavlusçu Hıristiyan öğretisi gereği pasif bir tutum izleyen Kilise, Roma İmparatorluğunun Hıristiyanlığı meşru bir din olarak görmeye başladığı 313 Milan Fermanından hemen sonra hem Hıristiyanlık içerisinde ortaya çıkan heretik gruplara hem de pagan Romalılara karşı şiddet uygulanmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Bu süreçte savaş ve şiddete yönelik pasifist dinî görüş terkedilerek daha önce dinî gerekçelerle reddedilen askerlik hizmeti kabul edilebilir bir uygulama hatta dinî bir görev haline getirilmiştir. Özellikle Batı Roma İmparatorluğunun yıkılmasıyla ortaya çıkan boşluğu dolduran Roma Kilisesi, Pavlusçu anlayıştan ayrılarak hem dinî hem de siyasi otoriteyi temsil etme yoluna giderek Orta Çağ boyunca engizisyon mahkemelerinden Haçlı Seferlerine kadar birçok şiddet olayının merkezinde yer almıştır.⁴³

Tarihsel koşulların değişmesi ile dinî inanç ve değerlerin yorumlanmasında meydana gelen tutum değişikliği Babilliler tarafından yıkılan Süleyman Mâbedi'nin (Beit ha-Mikdaş) yerine yapılan II. Mâbedin yıkılmasıyla başlayan tarihî süreç içerisinde de ortaya çıkmıştır. MS 70 yılında Romalılara karşı başlatılan isyanın kanlı bir şekilde bastırılması Yahudi tarihinde derin izler bırakmıştır. Bu isyanı bastıran Romalılar, Yahudi geleneğinde merkezi öneme sahip olan mâbedi yıktıkları gibi MS 135 yılında bölge halkını sürgüne göndermişlerdir. Tapınağın yıkılması ve sürgün, şiddet kullanımının reddedilmesini içeren yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Şiddet açısından pasifist olarak nitelendirilebilecek olan bu dönemde ilgi *Tanah*'tan *Talmud*'a kaymıştır. Yahudi din adamları *Tanah*'ın rahatsız edici, yabancı düşmanlığı ve şiddet içeren pasajlarını ya görmezden gelerek ya da yeniden yorumlayarak bu metinlerin yönlendirici

⁴³ Gündüz, *Küresel Sorunlar ve Din*, 41-42.

etkisini ortadan kaldırmaya çalışmışlardır.⁴⁴ Bu çabalar beraberinde teolojik birtakım değişikliği de getirmiş, sürgün ve yaşanan sıkıntılar günahların bedeli olarak görülmeye başlanmıştır. Kurtuluşun bireysel veya kolektif çabayla değil Tanrı'nın inayeti ve bağışlamasıyla kazanılacağı düşüncesi Siyonist hareket güçleninceye kadar Yahudileri tarih sahnesinde aktif rol oynamaktan alıkoymuştur.⁴⁵ Bu bağlamda *Tanah*'ta Yahudilerin ebedi düşmanı olarak tanımlanan Amalek'in hatırasının yeryüzünden silinmesine yönelik emir⁴⁶ kötülüğün ortadan kaldırılması şeklinde yorumlanarak pasifist bir tutum sergilenmiştir. Tarihsel koşulların değişmesi ile beraber Siyonist ideallerin ortaya çıkması *Tanah*'ta yer alan savaşa ve şiddete yönelik emirlerin yeniden yorumlanmasını beraberinde getirmiş, Filistinli Araplar, Yahudilerin arketipsel düşmanı Amalek'in torunları olarak yorumlanmıştır. *Tanah*'ta Amalek'e yönelik verilen mücadelenin güncel koşullara taşınmasına olanak sağlayan bu yorum, Amaleklilerin modern avatarları olarak Filistinlilerin vadedilen topraklardan çıkarılmasına yönelik İsrail-Filistin çatışmasına yön vermiştir.⁴⁷

Tarihî kayıtlar Siyonist Yahudilere referans kaynağı olan Amalek ile ilgili pasajların, Amerika üzerinde hakimiyet sağlamaya çalışan Batılı Hıristiyanlar tarafından da kullanıldığına işaret etmektedir. Bu bağlamda Kızılderililere karşı uygulanan şiddeti meşrulaştırmak için *Tanah*'ta yer alan savaş kurallarına başvuran Püritenler, New England'da Kızılderililer ile yapılan savaşları *Tanah*'ta İsrailoğulları ile Amalek arasında gerçekleştiği belirtilen savaşlar ile özdeşleştirmişlerdir. Buradan hareketle Amerika'nın yerli halkı ile mücadele eden Hıristiyan birlikler vahşi doğada korunmasız Yahudiler ile aynı statüde değerlendirilirken, Kızılderililer İsrailoğulları'nın ezeli düşmanı Amalek olarak nitelenmiştir. Böylece bölgenin yerli halkına karşı gerçekleştirilen savaş, dinî motiflerle gerekçelendirilirken Kızılderililere uygulanan şiddet meşrulaştırılmaya çalışılmıştır.⁴⁸

Dinî inanç ve değerlerin şiddetin meşrulaştırılmasında üstlendikleri rol geçmişte olduğu gibi günümüzde de devam etmektedir. Örneğin 11 Eylül 2001'de İkiz Kulelere yapılan saldırının ardından kendi ulusal çıkarları için yeni tehditler, dolayısıyla yeni hedefler belirleyen Amerikan yönetimi, Irak'a askeri müdahalede bulunurken dinsel ifadelerle meşruiyet zemini oluşturmaya çalışmıştır. Evanjelist dispansyonalist inanç ve değerlere yakın olan Bush, Irak'ın işgaliyle ilgili siyasi, ekonomik ve politik nedenleri daha basite indirgeyerek ifade etmeyi tercih etmiştir. Bu saldırıyı şer güçlere karşı yapılan bir mücadele olarak tanımlayan Bush, bu mücadele için özel olarak görevlendirildiğini ifade ederek savaşa yönelik düşüncelerini dinsel terminolojiyle açıklama yoluna gitmiştir. Aynı şekilde Saddam Hüseyin de bu mücadelede dinî motiflerden yararlanmış, Irak bayrağının üzerine tekbir ifadesini yerleştirmiş, cihad ve fil vakası gibi dinî kavram ve değerleri kullanmıştır.⁴⁹

⁴⁴ Burns, *More Moral Than God*, 18-19.

⁴⁵ Sayar, *Yahudi Geleneğinde Şiddetin Teolojik ve Politik Meşrulaştırıcı Unsuru: Tanah*, 26-28.

⁴⁶ “Tanrınız RAB mülk edinmek için miras olarak size vereceği ülkede sizi çevrenizdeki bütün düşmanlardan kurtarıp rahata kavuşturunca, Amalekliler'in anısını göklerden silceksiniz. Bunu unutmayın!” Yas.25:19. Amalek (Amolek/Amâlîka), Yahudi geleneğinde kutsal kitap külliyatını ifade eden *Tanah* literatüründe Yahudilerin en azılı düşmanı olarak nitelenir. Filistin bölgesinde yaşayan yerli kabilelerden biri olan Amalek, *Tanah*'a göre, çölde ilerleyen Yahudilere arkadan saldırarak zayıf ve savunmasız kalanları hedef almıştır. Bu saldırı, İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkışını takip eden dönemde yaşanmış ve İsrailoğulları ile Amalekliler arasında bitmek bilmeyen bir kin ve düşmanlığın sebebi olarak betimlenmiştir. *Tanah*'ta birçok yerde Amalek'e saldırılması dinî bir emir olarak yer alır: “... Amalekliler'e saldır. Onlara ait her şeyi tümüyle yok et, hiçbir şeyi esirgeme. Erkekten kadına, çocuktan emzikte olana, öküzden koyuna, deveden eşeğe kadar hepsini öldür.” 1Sa.15:2-3.

⁴⁷ Munson, “Religion and Violence”, 230.

⁴⁸ Susan Niditch, *War in the Hebrew Bible: A Study in the Ethics of Violence* (New York: Oxford University Press, 1993), 3-4.

⁴⁹ Gündüz, *Küresel Sorunlar ve Din*, 28-29.

Benzer şekilde 7 Ekim Aksa Tufanı saldırısından sonra, Gazze'ye yapılacak operasyonu Yeşaya kehaneti üzerinden temellendiren Netanyahu, peygamber kitaplarında betimlenen yıkımın ardından gelecek güzel günlere yönelik kehanetleri savaşın sonunda gerçekleşecek zafere bağlayarak İsrail-Hamas savaşına dinî bir zemin oluşturmuştur. Yapılan açıklamada Yeşaya kehanetinden bahsedilmesi seçilmiş millet, vaad edilmiş toprak ve Mesih düşüncesi gibi Yahudi geleneğine ait temel kavramları çağrıştırmaları açısından önemlidir. Zira Yahudi tarihinin önemli bir bölümünde geleneksel Yahudiler, Yeşaya, Hezekiel ve Yeremya peygamberlerin dile getirdiği günah ve ceza söylemi bağlamında tarihi yorumlamışlardır.⁵⁰ Bu bağlamda yaşanan sürgünü günahın bedeli olarak değerlendiren geleneksel Yahudiler, vaad edilen topraklar üzerinde siyasi hâkimiyet kurmayı Mesihî sürecin bir parçası olarak görmüşlerdir. Bu düşüncenin bir yansıması olarak geleneksel düşünceye sahip Yahudiler Filistin bölgesine yerleşmekten ve orada güç kullanımına dayalı bir devlet kurmaktan kaçınmışlardır. Bununla beraber günümüzde önemli sayıda Yahudi, özellikle milliyetçi dindar ekolde yer alan Siyonist Yahudiler, Mesihî sürecin bir parçası olarak değerlendirdikleri İsrail'i desteklemeyi dini bir görev olarak görmektedir.⁵¹ Bu bağlamda 7 Ekim saldırılarından hemen sonra İsrail'de yaşayan kırk üç Siyonist haham, Hamas üyelerinin sivilleri canlı kalkan olarak kullanmaları durumunda İsrail güvenlik güçlerinin Şifa hastanesini vurmasında dinî herhangi bir sakınca olmadığı yönünde açıklama yapmıştır. Hahamlar, Başbakan Netanyahu'ya gönderdikleri mektupta, ordunun korkusuzca harekete geçmesini İsrail'in yeniden şahlanışının bir aşaması olarak değerlendirerek, Gazze'de uygulanan şiddeti meşrulaştıran bir açıklamaya imza atmışlardır.⁵² Benzer şekilde Hayfa Üniversitesi'nde felsefe profesörü Samuel Lebens de 7 Ekim saldırılarından sonra yaptığı açıklamada Gazze'de uygulanan ablukanın, sivil halka su, elektrik ve gıda gibi temel ihtiyaçların ulaştırılmasını engelleyen kararın hatta olası saldırıları engellemeye yönelik uygulanan askeri stratejinin meşru olduğunu gösterecek dinî gerekçeler bulunabileceğine dikkat çekmiştir. Bununla beraber, İsrail'i Hamas'tan ayıran temel farkın insan haklarına verilen değer olduğunu belirten Lebens, etik ilkelerden ödün verilmesi durumunda İsrail'in teröristler ile aynı çizgiyi paylaşacağı uyarısında bulunmuştur.⁵³

Diğer taraftan önemli sayıda Yahudi, İsrail devletini ve şiddete dayalı yayılmacı politikalarını eleştirmektedir. Siyonist düşünceyi Yahudi geleneği için bir tehdit olarak gören bu grup, kutsal topraklar üzerinde Tanrı'nın yasakladığı günahların işlenmesini beklenen kurtuluşun daha da gecikmesine neden olacak bir gelişme olarak değerlendirmektedir.⁵⁴ Yahudilerin günah işledikleri için kutsal topraklardan çıkarıldığını düşünen bu grup, Yeşaya'nın bahsettiği kehanetlerin savaş ve şiddete dayalı eylemler yerine tövbe ve ahlaki erdemlerin hayata geçirilmesi ile gerçekleşeceğine inanmaktadır.⁵⁵ Bu bağlamda Central Rabbinical Congress of USA and Canada, Neturei Karta, Jewish

⁵⁰ Michael S. Berger, "Taming the Beast: Rabbinic Pacification of Second-Century Jewish Nationalism", *Belief and Bloodshed: Religion and Violence across Time and Tradition*, ed. James K. Wellman Jr. (Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2007), 53.

⁵¹ Sayar, *Yahudi Geleneğinde Şiddetin Teolojik ve Politik Meşrulaştırıcı Unsuru: Tanah*, 141-191.

⁵² Jonathan Ofir, "Israeli rabbis tell Netanyahu that Israel has a right to bomb Al-Shifa hospital in Gaza", *Mondoweiss News & Opinion About Palestine, Israel & the United States* (Erişim 01 Mart 2024).

⁵³ Samuel Lebens, "What the rabbis teach about the ethics of war", *The Jewish Chronicle* (Erişim 16 Mart 2024).

⁵⁴ Yakov M. Rabkin, *Yahudilerin Siyonizm Karşıtlığı*, çev. Şahika Tokel (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 122.

⁵⁵ Sayar, *Yahudi Geleneğinde Şiddetin Teolojik ve Politik Meşrulaştırıcı Unsuru: Tanah*, 7.

Voice for Peace, B'tselem ve If Not Now gibi barış yanlısı anti-Siyonist sivil toplum kuruluşları, İsrail'in Gazze operasyonlarını eleştirmişlerdir.⁵⁶ Örneğin, İsrail'in Gazze'de uyguladığı politikaları desteklemediklerini belirten Kuzey Amerikalı yedi yüz elli haham ve hazan, basın ile paylaştıkları bir mektup ile Gazze'de yaşanan çatışmalara dikkat çekmişlerdir. Hamas'ın İsrail'e saldırması nedeniyle yaşanan acı ve endişeye ortak olduklarını belirten hahamlar aynı zamanda Filistin halkı ile dayanışma içerisinde olduklarını ve Gazze'de öldürülen sivillerin yasını tuttuklarını belirtmişlerdir. Gerek İsrail'de gerek Gazze'de sivillerin savaşın yıkıcı etkisinden korunması gerektiğine dikkat çeken hahamlar, İsrail tarafından gerçekleştirilen operasyonların durdurulması çağrısında bulunmuşlardır.⁵⁷

Diğer taraftan yazılı ve görsel medya İsrail'in Hamas saldırılarına verdiği yanıtı canlı olarak aktarmış, bu bağlamda, otuz binden fazla sivilin öldürüldüğü; camilerin, mülteci kamplarının ve hastanelerin bombalandığı; yaklaşık iki milyon insanın elektriksiz ve susuz bırakıldığı; temel ihtiyaç maddelerinin sivillere ulaştırılmasının engellendiği ve evlerini terk etmeye zorlanan on binlerce insanın verdiği yaşam mücadelesi ekranlardan tüm dünyaya ulaştırılmıştır. Buna rağmen Batı dünyası başta olmak üzere dünyanın büyük çoğunluğu devlet politikası olarak ya sessiz kalmayı tercih etmiş ya da meşru müdafaa hakkı gerekçesiyle Gazze'de gerçekleştirilen operasyonları desteklemiştir. Adeta 11 Eylül'de İkiz Kulelere yapılan saldırı nedeniyle Amerika'ya tanınan sınırsız meşru müdafaa hakkı Hamas saldırısı nedeniyle İsrail'e de tanınmış; Irak ve Afganistan'ın işgal edilmesine sessiz kalan Batı, Gazze'de uluslararası hukukun ihlaline de sessiz kalmıştır.⁵⁸ Dolayısı ile Netanyahu tarafından 7 Ekim saldırılarının 11 Eylül ile özdeşleştirilmesi sadece hissedilen derin endişe ve üzüntüyü değil aynı zaman da 11 Eylül'den sonra Orta Doğu coğrafyasının yeniden dizayn edilmesine yönelik askerî operasyonlara da atıfta bulunmaktadır. Zira Netanyahu, 7 Ekim saldırılarından hemen sonra yaptığı açıklamada bölgede sınırların yeniden çizileceğini belirterek Hamas saldırılarına verilen yanıtın Gazze operasyonu ile sınırlı kalmayacağına yönelik işaret vermiştir. Bu bağlamda zaman zaman Suriye ve Lübnan'da farklı noktaları hedef alan İsrail, Amerika'nın her koşulda sınırsız desteğini arkasına alarak Orta Doğu coğrafyasında yeni çatışmaların başlamasına neden olacak adımlar atmaktadır. Öyle ise, İsrail devletinin bölge üzerinde mevcut politikalarını belirleyen ana temanın Siyonist ideoloji temelinde yeniden yorumlanan Yahudi teolojisi olduğu söylenebilir. Zira, yaklaşık bin sekiz yüz yıl boyunca Yahudiler ile Müslümanlar arasında herhangi bir çatışma yaşanmazken, Siyonist idealler çerçevesinde Filistin'e Yahudi göçünün başladığı 1880'lerden günümüze bölge üzerinde şiddet ve çatışma artarak devam etmektedir. Siyonist hahamlar ve onların etkisinde kalan devlet erkani, dinî gerekçeler ile Filistin'de uygulanan şiddeti meşrulaştırma yoluna giderken anti-Siyonist hahamlar ve barış yanlısı Yahudiler, benzer gerekçeler ile şiddet ve çatışma içeren eylemlere karşı çıkmaktadır.

⁵⁶ The Rabbinic Call for Human Rights (T'ruah), "North American Rabbis Call for Immediate International Intervention in Gaza" (Erişim 03 Mart 2024); Neturei Karta (NK), "DEMONSTRATION AGAINST THE VIOLENCE IN GAZA" (Erişim 15 Mart 2024).

⁵⁷ The Rabbinic Call for Human Rights (T'ruah), "An Open Letter From 750 North American Rabbis and Cantors Responding to the Crisis in Israel and Gaza" (Erişim 05 Mart 2024).

⁵⁸ Zehra Aydın, "7 Ekim Gerçekten İsrail'in 11 Eylül'ü mü? İsrail ve ABD Neden Bu Söyleme Sahip Çıkıyor?", Diplomatik İlişkiler ve Politik Araştırmalar Merkezi (Erişim 14 Nisan 2024).

Sonuç

11 Eylül 2001'de Amerika'da gerçekleşen saldırı, akademik ve toplumsal ilginin dinsel motivasyonlu şiddet eylemlerine yönelmesine neden olmuştur. Bu süreçte gerçekleşen tartışmalar üç temel görüş etrafında şekillenmiştir. Bu görüşlerden ilkinde göre din, insanlığın karanlık dönemlerine ait bir fenomen olarak değerlendirilmiş, dinî inanç ve değerlerin insan hayatına katabileceği herhangi bir anlam olmadığı iddia edilmiştir. Bu düşünceye sahip yazarlar, dinî inanç ve değerlerin doğal olarak şiddet içerdiğini belirterek kutsal metinlerin insanlığı zehirleyen bir yapıya sahip olduğunu iddia etmişlerdir. Bu görüşün aksine bazı akademik araştırmacılar ise dinî inanç ve değerlerin tarihî süreç içerisinde hem barış ve uzlaşmaya hem de savaş ve şiddete kaynaklık ettiğini belirterek dinî değerlerin bütünüyle şiddet nedeni olarak değerlendirilemeyeceğini ifade etmekle beraber şiddet ve çatışmaya yönelik büyük bir potansiyel oluşturduklarına işaret etmişlerdir. Üçüncü grupta yer alan yazarlar ise dinî inanç ve değerlerin araçsal kullanımına dikkat çekerek din temelli şiddet eylemlerinin arka planında yer alan sosyokültürel, siyasi ve ekonomik nedenleri ön plana çıkarmışlardır.

Yukarıda tartışılan bakış açıları incelendiğinde dinî inanç ve değerler ile bu inanç ve değerlere kaynaklık eden kutsal metinlerin tarihî süreç içerisinde şiddet eylemlerinin gerçekleştirilmesinde bir araç olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu durum kutsal metinlerde yer alan savaş ve şiddete yönelik emirlerin tarihsel koşullar bağlamında yeniden yorumlanmasıyla gerçeklik kazanmıştır. Bu metinlerin yorumlanma şekli, sosyokültürel, ekonomik ve siyasi alanlar ile dinsel gelenekler arasında var olan karmaşık ilişkiye göre şekillenmiştir. Dolayısıyla dinsel gelenekler ve bu geleneklere kaynaklık eden kutsal metinler her ne kadar savaşın teşvik edilmesinde veya şiddetin meşrulaştırılmasında önemli bir işleve sahip olsalar da bu metinlerin tek başına hiçbir şey yapmadığı ortadadır. Yoruma muhtaç olan bu metinler, insanlar aracılığıyla yorumlanıp içselleştirilerek eyleme öncülük etmişlerdir. Dolayısıyla kutsal metinlerin zamana ve koşullara göre yorumlanması neticesinde oluşan anlam, siyasi, kültürel ve tarihsel koşullardan bağımsız değildir. Bu doğrultuda silahların insanları öldürmediği, insanların silahlar aracılığı ile birbirini öldürdüğü gibi dinî inanç ve değerlerin de tek başına şiddet ve çatışma kaynağı olmadığı söylenebilir. Zira *Kur'ân*'da cihad ile ilgili emirler ya da *Kitâb-ı Mukaddes*'te Amalek ile ilgili pasajlar, binlerce yıldır var olmasına rağmen söz konusu metinlerin şiddet ile ilişkilendirilmesi belli koşullar neticesinde gerçekleşmiştir. Örneğin, İslâm ile insan arasındaki engellerin ortadan kaldırılmasını ifade eden cihad, dinî emirlere göre yaşamayı, iyiliği emredip kötülükten sakındırmayı ve kişinin kendi nefsiyle mücadele etmesini kapsayan geniş bir anlam aralığına sahip olmasına rağmen 11 Eylül saldırılarını gerçekleştiren el-Kaide örgütü ile ilişkilendirilen on dokuz kişi tarafından öteki ile savaş olarak yorumlanmıştır. Oysa aynı inancı paylaşan milyonlarca Müslüman, çok kültürlü dünyanın bir parçası olarak öteki ile hoşgörü temelinde ilişki kurmaktadır. Yine Amalek ile ilgili pasajlar Siyonist Yahudilerin Müslümanlar ile ilişki kurmasında belirleyici olsa da anti-Siyonist Yahudiler, *Tanah*'ta ötekine yönelik şiddet ifade eden pasajlara rağmen Filistin'de yaşayan Müslümanlar ile dayanışma içerisinde olabilmektedir. Öyleyse dinî inanç ve değerlerin savaş ve şiddet nedeni olabilmesi çoğu zaman kutsal metinlerde yer alan herhangi bir pasajın ekonomik, siyasi ya da kültürel koşullar bağlamında yeniden yorumlanması ve yeni yorumun idealleştirilmesi gerekmektedir. Zira el-Kaide olmasaydı İkiz Kulelere yapılan saldırı gerçekleşmeyeceği gibi Siyonist ideoloji olmasaydı Gazze'de binlerce insan hayatını kaybetmeyecekti.

Diğer taraftan 11 Eylül saldırıları sadece bir terör eylemi olması nedeniyle geniş yankı uyandırmamış, aynı zamanda İslam coğrafyasının yeniden şekillenmesine neden olacak askeri ve siyasi gelişmelerin yaşanmasına sebebiyet vermesi nedeniyle de üzerinde çokça konuşulan bir konu olmuştur. Başkan Bush'un 11 Eylül'den hemen sonra Afganistan ve Irak'ı hedef göstererek dinî terörizm ile mücadele kararı alması, 11 Eylül'ün benzer saldırılar için bir arketip olarak kullanılmasına zemin oluşturmuştur. Bu bağlamda 7 Ekim olaylarından sonra İsrail Başbakanı Netanyahu'nun Gazze'de Yeşaya kehaneti üzerinden temellendirdiği savaş, İsrail'in 11 Eylül'ü olarak tanımlanarak adeta Gazze'de gerçekleştirilen yıkımın meşruiyeti Amerika'nın Afganistan ve Irak'ta gerçekleştirdiği şiddetten hareketle oluşturulmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

- Ahmedi, Akbarshah. “Dinsel Şiddet’in Sosyo-Politik Kaynakları: Taliban Örneği”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/1 (Haziran 2017), 117-132.
- Akgül, Nazife Selcen. “Barış Çalışmaları: Başlangıçtan Günümüze Değişimi”. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi* 3/1 (Şubat 2016), 85. <https://doi.org/10.16954/bacad.08312>
- Albayrak, Kadir. “Dinsel Şiddet Kapsamında Metin, Bağlam ve Yorum İlişkisi”. *Bilimname* 2016/32 (Aralık 2016), 41-56.
- Albayrak, Kadir. *Semavi Dinlerde Barış ve Şiddet İkilemi*. Ankara: Sarkaç Yayınları, 2010.
- Armstrong, Karen. *Fields of Blood: Religion and the History of Violence*. New York: Anchor Books, Reprint edition., 2015.
- Armstrong, Karen. *Tanrı Adına Savaş: Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamda Köktendincilik*. çev. Murat Erdem. İstanbul: Alfa Yayınları, 2017.
- Avalos, Hector. *Fighting Words: The Origins of Religious Violence*. New York: Prometheus Books, 2005.
- Aydın, Zehra. “7 Ekim Gerçekten İsrail’in 11 Eylül’ü mü? İsrail ve ABD Neden Bu Söyleme Sahip Çıkıyor?” *Diplomatik İlişkiler ve Politik Araştırmalar Merkezi*. Erişim 14 Nisan 2024. <https://dipam.org/7-ekim-gercekten-israilin-11-eylulu-mu-israil-ve-abd-neden-bu-soyleme-sahip-cikiyor/>
- Battal, Emine. *Yeni Dini Hareketler ve Şiddet*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Batuk, Cengiz. *Tarihin Sonunu Beklemek*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Bergen, Peter L. *Holy War, Inc.: Inside the Secret World of Osama Bin Laden*. New York: Simon and Schuster, 2002.
- Berger, Michael S. “Taming the Beast: Rabbinic Pacification of Second-Century Jewish Nationalism”. *Belief and Bloodshed: Religion and Violence across Time and Tradition*. ed. James K. Wellman Jr. 47-62. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2007.
- Burns, Charlene P. E. *More Moral Than God: Taking Responsibility for Religious Violence*. Lanham: Rowman & Littlefield, 2008.
- Cavanaugh, William T. *The Myth of Religious Violence: Secular Ideology and the Roots of Modern Conflict*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Çayır, Celal - Çetin, Özer. “Din ve Şiddet Üzerine Psikolojik Bir Yaklaşım”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2011), 1-34.
- Durmuş, İlhami. “Eski Türk Savaş Araç-Gereç ve Taktiği”. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)* 4/4 (Aralık 2019), 49-70.
- Eisen, Robert. *The Peace and Violence of Judaism: From the Bible to Modern Zionism*. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Erul, Bünyamin (ed.). *Şiddet Karşısında İslam*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Etter, Nicola. “Religiosity and Altruism: Exploring Religiosity’s Impact on the Altruistic Motivations behind Prosocial Behaviors”. *Midwest Journal of Undergraduate Research* 10 (2019), 88-107.
- Fromm, Erich. *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*. çev. Nalan İçten - Yurdanur Salman. İstanbul: Payel Yayınları, 2016.

- Gündüz, Şinasi. "Din ve Şiddet Paradoksu". *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 13/2 (2016), 8-31.
- Gündüz, Şinasi. *Dinsel Şiddet: Sevgi Söyleminden Şiddet Realitesine Hıristiyanlık*. Samsun: Etüt Yayınları, 2002.
- Gündüz, Şinasi. *Küresel Sorunlar ve Din*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010.
- Hall, John R. "Religion and Violence from a Sociological Perspective". *The Oxford Handbook of Religion and Violence*. ed. Michael Jerryson vd. 363-374. Oxford: Oxford University Press, 1. Basım, 2013. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199759996.013.0025>
- Harman, Ömer Faruk. "Hâbil ve Kâbil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/376-378. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Harris, Sam. *The End of Faith: Religion, Terror, and the Future of Reason*. London: W. W. Norton & Company, 2004.
- Haight, John F. *God and the New Atheism: A Critical Response to Dawkins, Harris, and Hitchens*. London: Westminster John Knox Press, 2008.
- Hitchens, Christopher. *God Is Not Great: How Religion Poisons Everything*. New York: Allen & Unwin, 2007.
- Juergensmeyer, Mark. *Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence*. Berkeley: University of California Press, 2003.
- Kartal, Bilal. *Dinsel Şiddet ve Yıkıcılığın Psikolojisi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Kimball, Charles. *When Religion Becomes Evil*. New York: HarperCollins, 2008.
- Küng, Hans. "Religion, Violence and Holy Wars". *International Review of the Red Cross* 87/858 (2005), 253-268.
- Lawrence, Bruce B. "Muslim Engagement with Injustice and Violence". *The Oxford Handbook of Religion and Violence*. ed. Michael Jerryson vd. 126-152. Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Lebens, Samuel. "What the rabbis teach about the ethics of war". *The Jewish Chronicle*. Erişim 16 Mart 2024. <https://www.thejc.com/judaism/what-the-rabbis-teach-about-the-ethics-of-war-m5ca85md>
- Mamdani, Mahmood. *Good Muslim, Bad Muslim: America, the Cold War, and the Roots of Terror*. New York: Three Leaves Press, 2005.
- Mohsin, Hamid. *Reluctant Fundamentalist*. New Delhi: Penguin Books, 2015.
- Munson, Henry. "Religion and Violence". *Religion* 35/4 (2005), 223-246. <https://doi.org/10.1016/j.religion.2005.10.006>
- Nelson-Pallmeyer, Jack. *Is Religion Killing Us? Violence in the Bible And the Quran*. New York: Continuum, 2005.
- Niditch, Susan. *War in the Hebrew Bible: A Study in the Ethics of Violence*. New York: Oxford University Press, 1993.
- (NK), Neturei Karta. "DEMONSTRATION AGAINST THE VIOLENCE IN GAZA". Erişim 15 Mart 2024. <https://www.nkusa.org/activities/Statements/20090102.cfm>
- Ofir, Jonathan. "Israeli rabbis tell Netanyahu that Israel has a right to bomb Al-Shifa hospital in Gaza". *Mondoweiss News & Opinion About Palestine, Israel & the United States*. Erişim 01 Mart 2024. <https://mondoweiss.net/2023/10/israeli-rabbis-tell-netanyahu-that-israel-has-a-right-to-bomb-al-shifa-hospital-in-gaza/#>
- Oommen, Tharailath K. "Religion as Source of Violence: A Sociological Perspective". *The Ecumenical Review* 53/2 (2001), 168-179. <https://doi.org/10.1111/j.1758-6623.2001.tb00093.x>
- Özcan, Şevket. "Dünya Dinlerinde Altın Kural: Diğerkâmlık". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7/1 (Mart 2018), 285-308. <https://doi.org/10.15869/itobiad.377697>
- Palmer, Martin. "The Roots of Religion". *World Religions*. ed. Martin Palmer. 12-18. London: HarperCollins, 2004.
- Pape, Robert. *Dying to Win: The Strategic Logic of Suicide Terrorism*. New York: Random House Publishing Group, 2005.
- Rabkin, Yakov M. *Yahudilerin Siyonizm Karşıtlığı*. çev. Şahika Tokel. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Said, Cevdet. *Ademin Oğlu Habil Gibi Ol*. çev. Abdi Keskinsoy. İstanbul: Pınar Yayınları, 5. Basım., 2015.
- Sayar, Serkan. "Bazı Dinlerde ve Altay ve Yakut Mitlerinde Yaratılış ve Kötülük İlişkisi". *ETÜSBED* 14 (Nisan 2022), 178-202. <https://doi.org/10.29157/etusbed.1083895>

- Sayar, Serkan. *Yahudi Geleneğinde Şiddetin Teolojik ve Politik Meşrulaştırıcı Unsuru: Tanah*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Steffen, Lloyd. *Holy War, Just War: Exploring the Moral Meaning of Religious Violence*. Lanham, Md: Rowman & Littlefield Publishers, 2007.
- (T'ruah), The Rabbinic Call for Human Rights. "An Open Letter From 750 North American Rabbis and Cantors Responding to the Crisis in Israel and Gaza". Erişim 05 Mart 2024. <https://truah.org/press/an-open-letter-from-750-north-american-rabbis-and-cantors-responding-to-the-crisis-in-israel-and-gaza/>
- (T'ruah), The Rabbinic Call for Human Rights. "North American Rabbis Call for Immediate International Intervention in Gaza". Erişim 03 Mart 2024. <https://truah.org/press/north-american-rabbis-call-for-immediate-international-intervention-in-gaza/>
- Ünüştü, Fatma. *Tarihten Günümüze Hıristiyanlık'ta Dinsel Şiddet*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Wright, Lawrence. *The Looming Tower: Al-Qaeda and the Road to 9/11*. New York: Knopf Doubleday Publishing Group, 2006.
- Kitabı Mukaddes*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2010.